

ANNA KADYKAŁO
Uniwersytet Jagielloński

KSZTAŁTOWANIE PAMIĘCI O MASOWYCH REPRESJACH W ROSYJSKIM INTERNECIE

Upadek Związku Radzieckiego pociągnął za sobą rewolucyjne przemiany w wielu dziedzinach życia. Zmianie uległ nie tylko ustrój państwowy i sposób zarządzania gospodarką, obywatele uzyskali także nie spotykaną dotąd wolność słowa i wypowiedzi. Masowy rozwój internetu w Rosji na początku XXI wieku zapewnił anonimowość i możliwość wypowiedzania niejednokrotnie kontrowersyjnych sądów. Młode pokolenie, które czasy radzieckie pamięta jedynie z wczesnego dzieciństwa, ale przede wszystkim z opowieści rodziców czy dziadków, stało się najbardziej aktywną grupą użytkowników globalnej sieci, z której czerpie wiele informacji o otaczającej ich rzeczywistości. Należy jednak pamiętać o ograniczeniach wynikających z poruszania się po wirtualnym świecie, bowiem, jak stwierdził Marian Golka:

[...] w jednostkowych pamięciach pozostaje niewiele: mimo że do ludzi dociera bardzo wiele informacji [...], to mało kto pamięta ich sens, choćby nawet w przybliżeniu, po upływie doby. Wszystko przemyka przez zmysły i przez pamięć, nie pozostawiając znaczącego wpływu¹.

Z drugiej jednak strony Golka podkreślił pozytywny wpływ internetu na pamięć społeczną. Globalną sieć badacz uznał nie tylko za gigantyczne archiwum gromadzące różne dane dotyczące przeszłości i współczesności, ale również za niezwykle skuteczne narzędzie ich kategoryzacji².

Wśród wielu rodzajów aktywności internetowej młodzi Rosjanie prowadzą ożywione dyskusje dotyczące odległych dla nich czasów, poruszając m.in. temat masowych represji okresu stalinowskiego. Stosunek internautów — przedstawicieli różnych grup wiekowych i zawodo-

¹ M. Golka, *Pamięć społeczna i jej implanty*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009, s. 116.

² Zob. tamże, s. 118.

wych — do tych tragicznych wydarzeń wyrażany jest nie tylko podczas licznych dyskusji na forach internetowych (gdzie zamieszczane są fragmenty publikacji książkowych, tekstów publicystycznych, do których mogą się ustosunkować internauci), ale także poprzez tworzenie bardzo popularnych obecnie demotyatorów.

Zaprezentowane w niniejszym artykule nośniki pamięci o łagrach i represyjnym systemie stalinowskim zostaną uznane za manifestacje „postpamięci” charakteryzującej doświadczenie dzieci i bliskich osób, należących do kręgu zarówno ofiar, jak i sprawców tragedii (w tym przypadku — Gułagu). U podstaw tej szczególnej formy pamięci leżą nie osobiste przeżycia i doświadczenia jednostki, ale zdjęcia, opowieści, ekspozycje muzealne i dokumenty, do których ma ona dostęp. Marianne Hirsch stwierdziła, że mówiąc o „postpamięci”, mówimy o strzeżeniu traumatycznej pamięci osobistej i pokoleniowej, z którą niektórzy z nas mają „żywy związek”³.

Joanna Tokarska-Bakir zaznaczyła, że w ujęciu Hirsch „postpamięć” stanowi cechę

[...] doświadczenia tych, którzy wzrastali w cieniu opowieści o zdarzeniach, które rozegrały się przed ich narodzeniem. Ich własne wspomnienia musiały ustąpić miejsca historiom poprzednich pokoleń, ukształtowanych w traumatycznych okolicznościach, które nigdy nie zostały do końca zrozumiane ani odtworzone⁴.

Badaczka podkreśliła, że zjawisko to można obecnie zaobserwować poza gronem osób, których bezpośrednio dotyczą te traumatyczne wydarzenia. „Postpamięć” staje się zjawiskiem masowym, na co wpływa m.in. odchodzenie ofiar traumy, jej uczestników. Można ją więc uznać za szczególną reakcję na obserwowaną wcześniej „kulturę milczenia”⁵. Stworzoną przez Hirsch koncepcję można zatem odnieść również do kolejnych pokoleń i całych społeczeństw. W niniejszym artykule „postpamięć” zostanie uznana za formę pamięci społecznej. Jak napisał Marian Golka, pamięć społeczna to „wszystko to, co z przeszłości trwa w terażniejszości, i wszystko to, co w terażniejszości czyni się z wyobrażeniami

³ Zob. M. Hirsch, *The Generation of Postmemory*, „Poetics Today” 2008, vol. 29, nr 1, s. 104–107, <http://www.columbia.edu/~mh2349/papers/generation.pdf> (26.01.2014). Jak podkreśliła Marianne Hirsch, w ostatnich latach studia o pamięci zyskały zupełnie nową rangę w środowiskach akademickich. Przyczyniły się do tego prace (obrazy, filmy, powieści, wspomnienia) twórców należących do kolejnej, drugiej generacji osób, które doświadczyły traumy. Zob. tamże, s. 105.

⁴ M. Hirsch, *Family Frames: Photography, Narrative and Postmemory*, Harvard University Press, Cambridge 1997, s. 22. Podaję za: J. Tokarska-Bakir, *Polska jako chory człowiek Europy? Jedwabne, „postpamięć” i historycy*, <http://www.eurozine.com/articles/2003-05-30-tokarska-pl.html> (25.01.2014).

⁵ Zob. J. Tokarska-Bakir, *Polska jako chory człowiek...*

o przeszłości”⁶. Trwanie tej formy pamięci stanowi przejaw trwania zbiorowości i kultury. Zdaniem badacza pamięć społeczna polega na tym, że kolejne pokolenia: dzieci, wnuków, prawnuków itd., mają poczucie łączności z pokoleniami poprzedników — „a tym samym poczucie kontynuacji losów, poczucie tożsamości oraz odpowiedzialności za przeszłość i przyszłość”⁷.

W przypadku „postpamięci” uzasadnione jest mówienie o przekazywaniu międzypokoleniowej traumy doświadczenia Gułagu. Wśród artefaktów koncentrujących się wokół zjawiska „postpamięci” znajdują się bardzo popularne w rosyjskim internecie demotywatory. Połączenie zdjęć ukazujących tragizm uwięzionych albo sylwetki oprawców z wymownymi podpisami zmusza wielu internautów do przemyślenia prezentowanych problemów. Co istotne, represje stalinowskie do dziś nie doczekały się jednoznacznej i zdecydowanej oceny, tzn. potępienia ze strony władz, naukowców oraz całego społeczeństwa. Michaił Timofiejew podkreślił, że w przeciwieństwie do wielu byłych państw ZSRR w Rosji nie doszło do całkowitego porzucenia komunistycznej przeszłości — władza nie była bowiem w stanie stworzyć nowej całościowej i atrakcyjnej społecznie ideologii. Porównując Rosję z większością państw Europy Wschodniej, badacz zauważył wyraźną niekonsekwencję i połowiczność działań (np. wiele miejscowości i centrów obwodowych zachowało swoje radzieckie nazwy: Kaliningrad, Uljanowsk)⁸. Tymczasem nierzadkie są opinie sugerujące, że w rzeczywistości nie można mówić o „masowym” charakterze represji, zaś do łagrów trafiali przede wszystkim przestępcy kryminalni⁹. Te dwa sposoby interpretacji tego czarnego okresu w radzieckiej historii przenikają się w rosyjskim internecie. Oznaką zachodzących przewartościowań są komentarze pod zamieszczonymi w sieci obrazkami. Ich spektrum jest bardzo szerokie; warto zatem przywołać kilka spośród nich, aby mieć wyobrażenie o wektorach kształtowania pamięci o Gułagu w tym medium.

Jeden z demotywatorów przedstawia ubrany na szaro tłum, który wchodzi do paczki słynnych papierosów „Беломорканал” (nazwa nawiązuje do Kanału Białomorsko-Bałtyckiego, budowanego w latach 1930–1933, przy którym pracowali więźniowie — kilkadziesiąt tysięcy spośród nich zmarło), obok widać drut kolczasty. Wymowny podpis

⁶ M. Golka, *Pamięć społeczna...*, s. 7.

⁷ Tamże, s. 8.

⁸ М. Тимофеев, *Бес/з коммунизма: кризис идеологии в современной России (анализ семиотического дискурса)*, „Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований” 2012, nr 1, s. 4–17.

⁹ Zob. np. *Несколько слов о политических репрессиях в СССР*, <http://asher.ru/library/other/repris/58> (05.01.2014).

pod rysunkiem ostrzega przed zagrożeniem, które w ciągu dziesięcioleci stało się udziałem milionów radzieckich obywateli: „Эффективный менеджмент рабов. Ты этого хочешь, Россия?”¹⁰. Krytykowane są postawy wspierające dawny system komunistyczny; ta grupa demotywatorów ma przekonać odbiorców, że popierając partię komunistyczną, popiera się wszystko, co wiązało się z tym reżimem, także Gułag: demotywator ukazuje rozwścieżoną starszą kobietę trzymającą sztandar, w tle widać wielki portret Lenina i demonstrację partii komunistycznej. Komentarz brzmi: „Красноперое быдло тоскует по Гулагу”¹¹. Demotywatory mają także na celu edukowanie odbiorców, tak jak kompozycja przedstawiająca osoby odpowiedzialne za represje — zdjęcia czterech zarządców radzieckiego systemu łagrów: „Федор Иванович Эйхманс, Лазарь Иосифович Коган, Матвей Давыдович Берман, Израиль Израилевич Плинер. Первые руководители ГУЛАГа. Палачи русского народа”¹².

W powyższych demotywatorach można odnaleźć elementy społeczno-reklamowych obrazków. Jak napisali Aleksandr Golikow i Alina Kałasznikowa, ich wpływ koncentruje się na wartościach, podobnych do tych, na których bazuje reklama społeczna. Propagują one zatem tradycyjne wartości, próbując poprzez krytykę współczesnej sytuacji uświadomić rozdźwięk pomiędzy idealnymi a rzeczywistymi schematami zachowania¹³.

Na stronach internetowych można również znaleźć powstające już w czasach radzieckich anegdota dotyczące represji stalinowskich. Stanowią one jedną z licznych grup анекдот poświęconych poprzedniej epoce. Jak zauważyła Inna Tubalowa, największy rozwój gatunku анекдот przypadł na okres kształtowania się radzieckiego ustroju totalitarnego, stanowiąc fragmentaryczną rekompensatę potrzeby omawiania zjawisk otaczającej rzeczywistości. Anegdota można zatem uznać za gatunek, u którego podstaw leży próba karnawałowego nowego ujęcia rzeczywistości¹⁴. Prezentując obozową rzeczywistość i strach obywateli

¹⁰ *Эффективный менеджмент рабов*, <http://tinyurl.com/o87jcrj> (05.01.2014).

¹¹ *Красноперое быдло тоскует по Гулагу*, <http://tinyurl.com/ptr5odp> (05.01.2014).

¹² *Первые руководители ГУЛАГа*, <http://tinyurl.com/pwceptb> (05.01.2014).

¹³ Zob. A. Голиков, А. Калашникова, *Демотиваторы в интернет-коммуникации: генезис, смыслы, типология*, „Вестник Харьковского государственного университета” 2010, вып. 16, s. 127, <http://tinyurl.com/pokoq5o> (18.11.2013).

¹⁴ Zob. И. Тубалова, *Современный анекдот как способ интерпретации советских культурных моделей*, <http://tinyurl.com/pj5ox9q> (13.02.2014). W prezentowanym kontekście karnawałowe ujęcie rzeczywistości można rozumieć jako kanalizowanie niezadowolenia społecznego, ustanowienie „świata na opak”, czyli „stworzenie tymczasowego, autonomicznego świata alternatywnej rzeczywistości”. Zob. W. Dudzik, *Karnawały w kulturze*, „Sic!”, Warszawa 2005, s. 105.

KSZTAŁTOWANIE PAMIĘCI...

w humorystycznym kontekście, stanowią one bardzo trafne, choć zwięzłe źródło informacji o okresie czystek:

1937-й год. Муж с женой чутко спят в своей квартире. Вдруг среди ночи — шум и топот ног на лестнице. Резкий звонок в дверь, сопровождаемый громким стуком. Ни жив, ни мертв, муж пошел открывать. Через минуту он возвращается:

— Не волнуйся, — говорит он, — это всего лишь наш дом горит¹⁵.

К иностранцу в гостиничный номер под предлогом обеспечения безопасности гостя подвели агента. Ночью он выбросился из окна.

Назавтра иностранец дает показания:

— Вечером мы стали укладываться спать. Я повесил костюм в шкаф, как это принято у нас. Он засунул костюм под матрац, как, видимо, это принято у вас. Я свои часы положил на ночной столик, как это принято у нас. Он свои часы засунул под подушку, как, видимо, это принято у вас. Едва мы заснули, кто-то постучал в дверь. Я встал и пошел открывать, как это принято у нас. А он выпрыгнул в окно, как, видимо, это принято у вас¹⁶.

Pamięć o represjach stalinowskich obecna jest także w popularnych serwisach społecznościowych (np. „ВКонтакте”), gdzie zamieszczone są np. linki do filmów dokumentalnych poruszających ten problem. Temat Gułagu jest współcześnie poruszany w Rosji podczas licznych posiedzeń naukowych, konferencji i szkół letnich. W ich trakcie omawiane są takie zagadnienia, jak np. znaczenie Gułagu dla kulturowej i historycznej pamięci współczesnych Rosjan. Rezultatem rosyjsko-niemieckiej szkoły letniej, zorganizowanej w lipcu 2009 roku przez permski młodzieżowy oddział Memoriału i bremeński Instytut Badań Historii Europy Wschodniej, była opublikowana w Permie broszura *ГУЛАГ в российской памяти*. W zbiorze esejów poruszono takie tematy jak współczesna pamięć o terrorze w ZSRR i jej recepcja w dzisiejszej Rosji¹⁷. Warto przywołać także wstrząsający album *Wielki Terror 1937–1938*¹⁸ prezentujący fotografie ofiar terroru (wywodzących się ze wszystkich warstw społecznych) na krótko przed egzekucją. W albumie umieszczono również współczesne zdjęcia miejsc egzekucji i grobów ofiar Wielkiego Terroru oraz fotografie krewnych, których rodzice zostali zamordowani w latach 1937–1938 wraz z fragmentami wywiadów, stanowiącymi dowód na okaleczenie ich życia przez represyjny system.

¹⁵ *Анекдоты про сталинские репрессии*, <http://politic-anekdot.com/anekdoti-pro-stalina/anekdoti-pro-stalinskie-repressii.php> (05.01.2014).

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Zob. *В Перми вышла брошюра «ГУЛАГ в российской памяти»*, <http://volonter59.ru/index.php?category=1&id=462> (05.01.2014).

¹⁸ T. Kizny, *Wielki Terror 1937–1938*, współpr. D. Roynette i in., przeł. J. Giszczak, A. Sowińska, Agora SA, Warszawa 2013.

Jak stwierdził aktor i reżyser Walerij Jakowlew, uczestnik grupy badawczej koncentrującej się na recepcji Gułagu w rosyjskiej pamięci:

Понятие „ГУЛАГ” для меня лично является обозначением массового лишения людей свободы и права выбора, синонимом контроля над повседневной жизнью людей. ГУЛАГ — это огромная система тюрем и лагерей, в которые была превращена половина нашей страны¹⁹.

Za kolejne źródło wiedzy o represjach stalinowskich należy uznać powielane na licznych stronach internetowych miniatury z albumu *ГУЛаг в рисунках* autorstwa Dancyga Bałdajewa, który przez lata służył w radzieckim Ministerstwie Spraw Wewnętrznych jako strażnik obozowy w systemie Gułagu. Podpisy pod miniaturami wskazują na okrucieństwo strażników i męki, które stały się udziałem więźniów, np.:

Насильственное кормление заключенного, объявившего голодовку питательной смесью через ноздрю... По законам советского гуманизма пускать пулю в затылок можно только здоровой жертве с температурой тела 36,6–37°.

Na innych obrazkach widać więźniów przetrzymywanych w wilczych jamach, gdzie spędzali noce, w dzień budując baraki; wnoszenie zwłok więźnia, złapanego podczas próby ucieczki z obozu (jego ciało zostało podwieszane niczym ciało zabitej na polowaniu zwierzyny, co miało spełniać funkcje wychowawcze i przestrzec innych przed podobnym krokiem); torturowanie więźniarki — wszystkie metody były dozwolone, aby tylko uzyskać zeznania (m.in. wkładano do pochwy i odbytu różne przedmioty, straszono kobiety szczurami, wkładano je do beczki i podgrzewano dno, pozwalano na zbiorowe gwałty na nich dokonywane przez więźniów kryminalnych). Jednak nawet takie rysunki u niektórych nie wywołują przerażenia i potępienia, ale zgoła odmienne emocje: starają się oni trzeźwo wyjaśniać i uzasadniać działania władz²⁰.

Temat masowych represji ściśle związany jest z postacią Stalina. W ostatnich latach w Rosji zauważyć można postępujący proces przywracania mu chwały i podkreślania jego zasług dla radzieckiej ojczyzny — w pierwszym rządzie wymieniane jest zwycięstwo ZSRR w II wojnie światowej. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na demotywator prezentujący portret Stalina w mundurze, z chińskim podpisem, obok niego powiewają czerwone flagi. Komentarz osądza tych, którzy nie chcą uznać zasług Stalina, jednocześnie za wzór stawiając komunistyczne

¹⁹ *Отголоски ГУЛАГа. Валерия Яковлева*, <http://www.pmem.ru/index.php?id=332> (05.01.2014).

²⁰ Zob. niektóre komentarze zamieszczone pod miniaturami na stronie internetowej: *Сталинский ГУЛаг на миниатюрах*, <http://tinyurl.com/nrx56fx> (05.01.2014).

Chiny: „В Китае школьников водят смотреть на публичные казни. А ты стыдишься прошлого своей страны”²¹. Zupełnie inne podejście do radzieckiej przeszłości prezentuje kompozycja przedstawiająca radziecką flagę z czerwoną gwiazdą oraz sierpem i młotem, przypominająca: „Под этим флагом Сталин убивал наших дедов, а ты ему поклоняешься, предатель”²². Nierzadkie są również zabiegi zmierzające do pomniejszenia skali tragedii Gułagu i przekonania odbiorców, że podobne zjawiska miały i nadal mają miejsce w historii innych, cywilizowanych państw: kompozycja przedstawia mapę Stanów Zjednoczonych z zaznaczeniem miejscowości, w których po II wojnie światowej znajdowały się więzienia dla japońskich żołnierzy. Komentarz głosi: „Американский гулаг — ты знал? 120 000 японцев сидели без суда”²³. Pojawiają się także zestawienia tragicznych wydarzeń lat 30. XX wieku ze współczesną sytuacją w Rosji, a szczególnie z trudnymi, przełomowymi latami 90. ubiegłego wieku, gdy ogromna rzesza Rosjan została poddana licznym próbom stanowiącym konsekwencje zmiany systemu. Wyraźnie widać to na przykładzie wykresu wskazującego zmianę liczby Rosjan zamieszkujących w Rosji na rzecz środowiska emigracyjnego. Komentarz brzmi: „Либеральная катастрофа девяностых. Геноцид народа в мирное время”²⁴. Według danych rosyjskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych liczba emigrantów z Rosji w roku 1990 była ponad 36 razy większa niż w 1986 roku. W kolejnych latach co roku Rosję opuszczało ok. 100 tysięcy obywateli. W latach 1989–1999 na emigrację udało się ponad milion Rosjan²⁵.

Na stronach internetowych pojawiają się również relacje przekonujące, że dane statystyczne dotyczące liczby więźniów Gułagu są zdecydowanie zawyżone, a ryzyko znalezienia się wewnątrz systemu łagrów w rzeczywistości było niewielkie. Powołując się na dane przywołane przez Wiktora Ziemszkowa, Paweł Krasnow stwierdził, że ogromną większość więźniów w 1937 roku stanowili kryminaliści, a nie więźniowie polityczni. W 1938 roku w Gułagu przebywało ponoć niemal 1,9 miliona więźniów, spośród których aż 81% należało jakoby do środowiska kryminalistów. Dane te porównywane są do obecnej sytuacji w USA, gdzie

²¹ В Китае школьников водят смотреть на публичные казни, <http://tinyurl.com/nmepg5b> (05.01.2014).

²² Под этим флагом Сталин убивал наших дедов, а ты ему поклоняешься, предатель, <http://tinyurl.com/prpn2lp> (05.01.2014).

²³ Американский гулаг — ты знал?, <http://tinyurl.com/p4hwjck> (05.01.2014).

²⁴ Либеральная катастрофа девяностых, <http://tinyurl.com/oxnf8nn> (05.01.2014).

²⁵ Zob. М. Денисенко, Эмиграция из России по данным зарубежной статистики. Эмиграция россиян в дальнее зарубежье по российским данным, http://www.archipelag.ru/ru_mir/volni/4volna/denisenko/ (14.02.2014).

w czasie pokoju w więzieniach znajduje się ponad 2,3 miliona osób. Po porównaniu liczby ludności ZSRR i USA pojawiły się twierdzenia, że w Ameryce w więzieniach znalazłoby się 1,53 miliona osób, czyli niewiele mniej niż w ZSRR w szczytowym okresie masowych represji stalinowskich (1,88 miliona). Co więcej, jeśli porównać liczbę ludności Rosji i liczbę więźniów, okazuje się, że prawdopodobieństwo znalezienia się w więzieniu za czasów Stalina było praktycznie takie samo jak obecnie – za czasów Jelcyna i Putina. Kwestionowane jest również twierdzenie, jakoby industrializacja została przeprowadzona kosztem milionów więźniów, ponieważ w tym czasie w Gułagu przebywało „zaledwie” około 0,5 miliona skazanych. Krasnow zastanawia się, czy ludzie radzieccy mieli podstawy, aby panicznie bać się Stalina i „masowych represji”, oraz przekonuje, że nie było ku temu powodów, w przeciwieństwie do niebezpieczeństw, jakie czekają na obywateli w demokratycznej Rosji: według statystyk po upadku ZSRR z rąk bandytów zginęło ponad 0,5 miliona osób, a ponad milion odniosło ciężkie uszkodzenia ciała²⁶.

Nie brak obecnie prób pełnej rehabilitacji postaci Stalina i przekonania opinii publicznej, że rzekome masowe represje stalinowskie są wymysłem historyków i mają niewiele wspólnego z prawdą historyczną. Dmitrij Łyskow we wstępie do książki *Запретная правда о „сталинских репрессиях”. „Дети Арбата” лгут!* stwierdził: „Тема сталинских репрессий является одной из самых идеологизированных и одновременно наиболее табуированных в истории СССР”. Już od połowy lat 50. podejmowano podobno próby ukształtowania demonicznego obrazu okresu stalinowskiego jako czasu, który wypełniało przede wszystkim cierpienie narodu rosyjskiego. Próby spojrzenia na zdarzenia z innego punktu widzenia napotykają zdaniem badacza na poważny opór przy udziale autorytetów naukowych. Łyskow nazywa powyższe zjawisko czarnym mitem, który już dawno wyszedł poza ramy historii. Dziennikarz postawił przed sobą zadanie rozpatrzenia zestawu mitów, które złożyły się na współczesny obraz represji stalinowskich. Podał w wątpliwość takie zjawiska jak Gułag, Wielki Terror 1937 roku, zbrodnicze praktyki NKWD, deportację narodów i wyobrażenie o niewolniczej pracy więźniów na budowach komunizmu. Autor starał się udowodnić, że do dziś spotkać można bardzo zróżnicowane dane na temat liczby ofiar, a ich wiarygodność jest mocno dyskusyjna. Dziennikarz argumentował swoje rozważania również tym, że w kodeksie karnym Federacji Rosyjskiej obecny jest rozdział 10 „Преступления против государственной власти”, zatem radziecka

²⁶ П. Краснов, *Каким был риск оказаться в гулаге?*, http://svoim.info/201001/?01_5_2 (14.02.2014).

praktyka skazywania na podstawie osławionego artykułu 58. nie była niczym wyjątkowym²⁷.

Na rosyjskich blogach pojawiają się wypowiedzi, które mają na celu przekonanie czytelników, że mówienie o skazaniu kogoś podczas okresu represji „za żart o Stalinie” nie znajduje potwierdzenia w rzeczywistości. Podawane są informacje o pomocy znajomym w poszukiwaniu informacji o represjonowanych krewnych — w rezultacie okazało się, że zostali oni skazani za przestępstwa kryminalne: przywłaszczenie pieniędzy zakładu, udział w gwałcie zbiorowym, zamordowanie całej rodziny. Natomiast osoba, która rzeczywiście była represjonowana jako więzień polityczny, podczas wojny pracowała dla niemieckiego okupanta. Znamienny jest komentarz zamieszczony na blogu: „Это к вопросу о том, стоит ли доверять семейным легендам про репрессированных родственников”²⁸. Mowa jest o prowadzonym od czasów pierestrojki nieuzasadnionym ataku środowisk liberalnych na osobę Stalina, oskarżanego o odpowiedzialność za masowe represje lat 30. Jednocześnie wskazuje się, że wysuwający oskarżenia byli całkowicie obojętni na cierpienia milionów obywateli radzieckich, którzy wraz z rozpoczęciem przemian systemowych zostali pozbawieni zarówno wielkiego kraju, jak i edukacji na wysokim poziomie, godnej pracy, a nawet szacunku w społeczeństwie. Ci, którzy budowali potężny kraj, a potem go bronili, umarli w nędzy, z głodu czy z braku lekarstw²⁹.

Pamięć o Gułagu napotyka w Rosji na liczne przeszkody. Świadczy o tym np. opóźnienie w publikacji słynnej książki Anne Applebaum *Gułag*. Dziennikarka zaznaczyła, że jej książka ukazała się w Rosji z kilkuletnim opóźnieniem w stosunku do wydań w innych państwach. Przyczyn tego upatrywała w tym, że, być może, poruszony temat nie jest w tym kraju tak interesujący, bowiem zbyt dużo już o nim powiedziano. Ponadto pewien opór mógł wywoływać fakt, że autorka jest cudzoziemką. Jednak zdaniem Applebaum dla społeczeństwa rosyjskiego kwestia Gułagu będzie ważna nawet za sto lat, tak samo jak dla Ameryki — problem niewolnictwa³⁰.

Pamięć o masowych represjach starają się kultywować władze rosyjskie. W wystąpieniu z okazji 18. rocznicy Dnia Pamięci o Ofiarach

²⁷ Zob. Д. Лысков, *Запретная правда о „сталинских репрессиях”*. „Дети Арбата” *лгут!*, <https://lib.rus.ec/b/355623/read> (05.01.2014).

²⁸ Zob. *Сталинские репрессии — Самое интересное в блогах*, <http://tinyurl.com/pzrst76> (05.01.2014).

²⁹ Zob. tamże.

³⁰ Zob. *ГУЛАГ как история и современность. Интервью с Энн Эпплбаум*, „Неприкосновенный запас” 2007, nr 3 (53), <http://magazines.russ.ru/nz/2007/3/gu21.html> (26.01.2014).

Represji Politycznych (30 października 2009 roku) prezydent Dmitrij Miedwiediew powiedział:

Я убежден, что память о национальных трагедиях так же священна, как память о победах. И чрезвычайно важно, чтобы молодые люди обладали не только историческими знаниями, но и гражданскими чувствами. Были способны эмоционально сопереживать одной из величайших трагедий в истории России. А здесь не все так просто³¹.

Prezydent podkreślił, że obecna sytuacja wymaga ogromnego nakładu pracy, bowiem przeprowadzony sondaż wśród osób w wieku 18–24 lata wykazał, że niemal 90% spośród nich nie było w stanie wymienić nazwisk znanych osób, które zginęły na skutek stalinowskich represji. Mówiąc o kwestii walki z falsyfikacją historii, Miedwiediew podkreślił, że mowa nie tylko o niedopuszczalności innej recepcji rezultatu II wojny światowej, ale i o tym, by nie dopuścić pod pretekstem odbudowania sprawiedliwości historycznej do uniewinnienia tych, którzy byli odpowiedzialni za wyniszczanie swojego narodu. Prezydent wskazał również na potrzebę budowania centrów muzealno-upamiętniających, których zadaniem powinno być przekazywanie z pokolenia na pokolenia pamięci o tych czasach. Wskazał także na konieczność kontynuowania prac nad masowymi pochówkami, odtworzenia nazwisk pomordowanych oraz — w razie konieczności — ich rehabilitacji. Jak stwierdził Miedwiediew:

[...] никто, кроме нас самих, наши проблемы не решит. Не воспитает в детях уважение к закону, уважение к правам человека, к ценности человеческой жизни, к нравственным нормам, которые берут начало в наших национальных традициях и в нашей религии. Никто, кроме нас самих, не сохранит историческую память и не передаст ее новым поколениям³².

Ważną rolę w procesie transmitowania pamięci o represjach odgrywa Państwowe Muzeum Historii Gułagu założone w 2001 roku w Moskwie. Ekspozycja została udostępniona dla zwiedzających trzy lata później. Założycielem muzeum był znany historyk i działacz społeczny, który osobiście doświadczył koszmaru przebywania w stalinowskich obozach — Anton Antonow-Owsiejenko. Ekspozycja została poświęcona historii powstania, rozwoju i upadku systemu łagrów, jak również losom jej poszczególnych więźniów — ofiar represyjnej polityki władz

³¹ Zob. *Память о национальных трагедиях так же священна, как память о победах (текст выступления Президента России Дмитрия Медведева)*, <http://kremlin.ru/transcripts/5862> (13.02.2014).

³² Tamże.

komunistycznych. W muzeum znajduje się archiwum dokumentów, listów, wspomnień więźniów Gułagu, kolekcja rzeczy osobistych, dzieł sztuki autorstwa byłych więźniów. Istotną część wystawy stanowi rekonstrukcja niektórych szczegółów obozowej rzeczywistości, np. fragmentu baraku czy wieży strażnika³³. Michaił Timofiejew uważa, że za najważniejszą semiotyczną funkcję muzeów uznać należy eksponowanie przedmiotów, których podstawową wartością jest ich oryginalność³⁴. Jak stwierdził z kolei Marian Golka, rola muzeów „w podtrzymywaniu i kształtowaniu pamięci społecznej jest wyjątkowa. Ba, można powiedzieć, że to one w dużym stopniu symbolizują samo zjawisko pamięci społecznej”³⁵.

Dziennikarka Natella Botianskaja podkreśliła, że im więcej czasu upływa od tragicznych wydarzeń, tym mniej pozostaje naocznych świadków, a co za tym idzie — powiększa się rozmiar mitotwórstwa. Z kolei kierownik młodzieżowych i edukacyjnych programów centrum „Memorial” Irina Szczerbakowa zauważyła, że obecnie sytuacja polityczno-historyczna wymaga ciągłego przypominania o tym trudnym temacie, który wymaga dużego wysiłku ze strony społeczeństwa. Konieczność przypominania tego problemu związana jest z podejmowanymi próbami wybielenia postaci Stalina, uczynienia z niego ikony potęgi radzieckiego imperium. Przez lata można było zaobserwować zjawisko zwane milczeniem pamięci — dotyczyło ono okresu, gdy represje były na porządku dziennym. Szczerbakowa zwróciła uwagę, że w Rosji jest niewiele miejsc, gdzie można dotknąć historii represji (np. muzeum Gułagu, kompleks na Łubiance, odległe Sołowki). Choć wiele miejsc związanych jest z pamięcią o represjach, to nie służą one jako muzea i jedynie dla tych, którzy byli tam osadzeni, stanowią one miejsca pamięci³⁶.

Wskazane powyżej nośniki pamięci można uznać za artefakty „postpamięci”, charakteryzującej przede wszystkim młode pokolenie Rosjan, które nie doświadczyło traum represji. Artefakty te stanowią cenny instrument poznawczy, pozwalający scharakteryzować stosunek współczesnych Rosjan do jednej z najtragiczniejszych kart radzieckiej przeszłości. Różne interpretacje wydarzeń przeszłości udowadniają, że brak jednej, obowiązującej wersji wydarzeń z lat 30. XX wieku i późniejszych. Dyskurs koncentrujący się wokół radzieckich łagrów zazwyczaj pomija wątek odpowiedzialności decydentów politycznych za re-

³³ Zob. *Музей Гулага*, <http://www.gmig.ru/o-muzee> (13.02.2014).

³⁴ Zob. М. Тимофеев, *Нациосфера. Опыт анализа семиосферы наций*, Издательство „Ивановский государственный университет”, Иваново 2005, s. 132.

³⁵ М. Golka, *Пamięć społeczna...*, s. 103.

³⁶ *Культурная и бытовая память о ГУЛАГЕ сегодня*, <http://represii-by.info/index.php?newsid=1319> (13.02.2014).

presje. Podejmowanie tematu masowych represji w rozpowszechnionej dzięki medium internetowemu kulturze popularnej jest zjawiskiem cennym i wartościowym, ponieważ naświetla w sposób zrozumiały dla młodego pokolenia wydarzenia sprzed dziesięcioleci. Tym samym pamięć o represjach jest utrwalana i przekazywana kolejnemu już pokoleniu Rosjan, oddziałując na jego świadomość. Na proces konstruowania pamięci zbiorowej składają się zatem wydarzenia promowane przez państwo i działania oficjalne (uroczystości rocznicowe, wystawy w muzeach, działalność organizacji pozarządowych, publikacja licznych pozycji książkowych, w tym wspomnień osób represjonowanych), a także wymiana informacji i poglądów na różnych poziomach komunikacji, w tym komunikacji internetowej. Konstruowanie pamięci o masowych represjach stanowi element szerszego procesu konstruowania pamięci kulturowej Rosjan w oparciu o interpretację radzieckiej przeszłości. Jednocześnie należy zaznaczyć, że pamięć o czystkach, procesach politycznych i łagrach wymaga dużego wysiłku ze strony całego społeczeństwa rosyjskiego, zważywszy na fakt, iż temat ten jest wyjątkowo bolesny.

Młode pokolenie Rosjan z dystansem spogląda na wydarzenia z przeszłości, których bezpośrednimi uczestnikami byli ich dziadkowie. Związane jest to nie tylko z brakiem osobistych doświadczeń odnoszących się do opisywanych wydarzeń, ale przede wszystkim z innym dla każdego pokolenia zestawem wartości normatywnych. Poprzez sięgnięcie do manifestacji „postpamięci”, traktujących o dawnych, tragicznych czasach, młodzi Rosjanie mogą jednak lepiej zrozumieć trudną przeszłość swojego państwa i znaleźć punkty orientacyjne w otaczającej ich rzeczywistości. Jak zauważył Paul Connerton:

[...] nasze doświadczenia teraźniejszości w znacznym stopniu zależą od naszej znajomości przeszłości i od obrazów przeszłości używanych powszechnie do legitymizowania obecnego porządku społecznego³⁷.

³⁷ P. Connerton, *Jak społeczeństwa pamiętają*, przeł. i wstęp M. Napiórkowski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, s. 35.

KSZTAŁTOWANIE PAMIĘCI...

Анна Кадыкало

*Формирование памяти о массовых репрессиях
в российском интернет-пространстве*

Резюме

Среди многих видов интернет-активности молодые россияне обсуждают вопросы, касающиеся сталинских репрессий. Отношение пользователей Интернета к этим трагическим событиям проявляется, например, в интернет-дискусссиях и посредством создания демотиваторов. Эти носители памяти могут рассматриваться в качестве артефактов «постпамяти», свойственной, главным образом, молодому поколению, которое не имеет трагических воспоминаний, связанных с репрессиями. Формирование памяти массовых репрессий является частью более масштабного процесса формирования культурной памяти россиян, основанной на трактовке советского прошлого. Ссылаясь на проявления «постпамяти», молодые россияне могут лучше понять историю своей страны и найти указания в окружающей их действительности.

Anna Kadykało

Shaping the memory of the mass repressions in Russian Internet

Summary

Among the many types of Internet activity young Russians discuss the issues of the mass repressions of the Stalin era. The attitude of Internet users to these tragic events is expressed not only in many online discussions, popular social networking sites, but also through the creation of (very popular now) demotivators. These carriers of memory can be considered as the artifacts of “post-memory”, which is characterized mainly for young generation of Russians who do not have experienced the traumatic memories connected with mass repressions. Constructing the memory of the mass repression is a part of a broader process of constructing the cultural memory of Russians based on the interpretation of the Soviet past. By referring to the manifestations of “post-memory”, young Russians can better understand the difficult history of their country and find landmarks in the surrounding reality.

This article was supported by funding from the Jagiellonian University within the SET project. The project is co-financed by the European Union.